

TARİH OKUYAN ŞAŞIRMAZ SAYI 158 | MAYIS 2025 | FİYATI 100 TL | KKTC 130 TL | AVRUPA 15 €

Tarih'in 1. DT Tarih

MAHİR İZ'İN
HAFIZASINDAN
İSTANBUL'UN FETHİ

KOLEKSİYONER GÖZÜYLE

Geçmişten Günümüze İlaçlar, Eczacılar...

BİTKİLERDEN HAZIRLANAN İKSİRLERLE BAŞLAYAN ECZACILIK SERÜVENİ, ZAMANLA YALNIZCA BİR TEDAVİ PRATIĞI OLMaktan ÇIKIP, BİLİMSEL TEMELLERE DAYANAN BAĞIMSIZ BİR MESLEK KİMLİĞİNE DÖNÜŞTÜ. ANTİK DÜNYANIN HEKİMLERİNDEN ABBÂSÎ BAĞDAT'ININ MÜSTAKİL ECZANELERİNE, OSMANLI DÂRÜŞŞİFÂLARINDAN MEKTEB-İ TIBBİYE'DE AÇILAN İLK ECZACI SINIFI'NA KADAR BU YOLCULUK, ECZACILIĞIN BİLİM CAMİASI VE TOPLUM NEZDİNDEKİ ROLÜNÜ SÜREKLİ YENİDEN TANIMLADI. 19. YÜZYILDA SANAYİLEŞMENİN ETKİSİYLE İLAÇ ÜRETİMİ BÜYÜK BİR DÖNÜŞÜM GEÇİRİRKEN, ECZACILIK DA GELENEK İLE MODERNİTE ARASINDA YENİ BİR DENGE ARAYIŞINA GİRDİ.

Geçmişten Günümüze İlaçlar, Eczacılar...

BİTKİLERDEN HAZIRLANAN İKSİRLERLE BAŞLAYAN ECZACILIK SERÜVENİ, ZAMANLA YALNIZCA BİR TEDAVİ PRATIĞI OLMAKTAN ÇIKIP, BİLİMSEL TEMELLERE DAYANAN BAĞIMSIZ BİR MESLEK KİMLİĞİNE DÖNÜŞTÜ. ANTİK DÜNYANIN HEKİMLERİNDEN ABBÂSÎ BAĞDAT'ININ MÜSTAKİL ECZANELERİNE, OSMANLI DÂRÜŞŞİFÂLARINDAN MEKTEB-İ TIBBİYE'DE AÇILAN İLK ECZACI SINIFI'NA KADAR BU YOLCULUK, ECZACILIĞIN BİLİM CAMIASI VE TOPLUM NEZDİNDEKİ ROLÜNÜ SÜREKLİ YENİDEN TANIMLADI. 19. YÜZYILDA SANAYİLEŞMENİN ETKİSİYLE İLAÇ ÜRETİMİ BÜYÜK BİR DÖNÜŞÜM GEÇİRİRKEN, ECZACILIK DA GELENEK İLE MODERNİTE ARASINDA YENİ BİR DENGE ARAYIŞINA GİRDİ.

Eczacılık, kökeni üç bin yıl öncesine kadar uzanan, insanlık tarihinin en eski mesleklerinden biridir. Tarih boyunca bitkilerden, hayvansal ürünlerden ve minerallerden şifa arayan insanlar, bu süreçte gözleme ve deneye dayalı bir bilgi birikimi oluşturmuş; bu birikim, zamanla bir meslek pratiğine dönüşmüştür. Antik çağlardan itibaren hekimler hem hastaları tedavi etmiş hem de ilaçlarını kendileri hazırlamıştır. Ancak özellikle Bergamalı Galenos'un çalışmalarıyla eczacılığın hekimlikten yavaş yavaş ayrılmaya başladığı söylenebilir. Evinde yalnızca bir ilaç dolabı değil kapsamlı bir eczane de kuran Galenos, *İlaçların Tertibi* adlı eseriyle mesleğin ilk temel taşlarını döşemiştir.

İslâm dünyasında, özellikle Abbâsîler döneminde Bağdat'ta müstakil eczanelerin açılmasıyla eczacılık daha bağımsız bir meslek kimliği kazanmıştır. Selçuklu ve Osmanlı dârüşşifâlarında, hekimliğin yanında ilaç üretimi ve eczacılık usta-çırak yöntemiyle sürdürülen ayrı bir alan olarak gelişmiştir. Osmanlı'da modern anlamda eczacılık eğitimi ise, 1839 yılında Mekteb-i Tıbbiye bünyesinde açılan "Eczacı Sınıfı" ile kurumsallaşmıştır. "Eczacılık Günü" olarak kutlanan 14 Mayıs tarihi de, işte bu önemli adımın anısına seçilmiştir. Biz de bu yazıda, eczacılığın antik çağlardan Osmanlı'ya ve günümüze uzanan dönüşümünü adım adım takip edecek, mesleğin yalnızca bilimsel gelişimine değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal serüvenine de değineceğiz.

Antik dünyadan Osmanlı'ya

Tıp tarihi boyunca eczacılık, hekimliğin ayrılmaz bir parçası olarak şekillenmiştir. Antik Yunan'da Hipokrat, hastalıkların doğaüstü sebeplerle değil, doğal süreçlerle açıklanması gerektiğini savunmuş; bu yaklaşım, tedavi yöntemlerinde de daha sistematik bir bakış açısının doğ-

masını sağlamıştır. Ancak hekimlik ile ilaç hazırlama işinin birbirinden ayrılmaya başlaması, özellikle Bergamalı Galenos'un çalışmalarıyla belirginlik kazanmıştır. Galenos, yalnızca tedavi değil, aynı zamanda ilaç bileşenlerini bir araya getirme konusunda da uzmanlaşarak, eczacılık mesleğinin ayrı bir kimlik kazanmasına öncülük etmiştir.

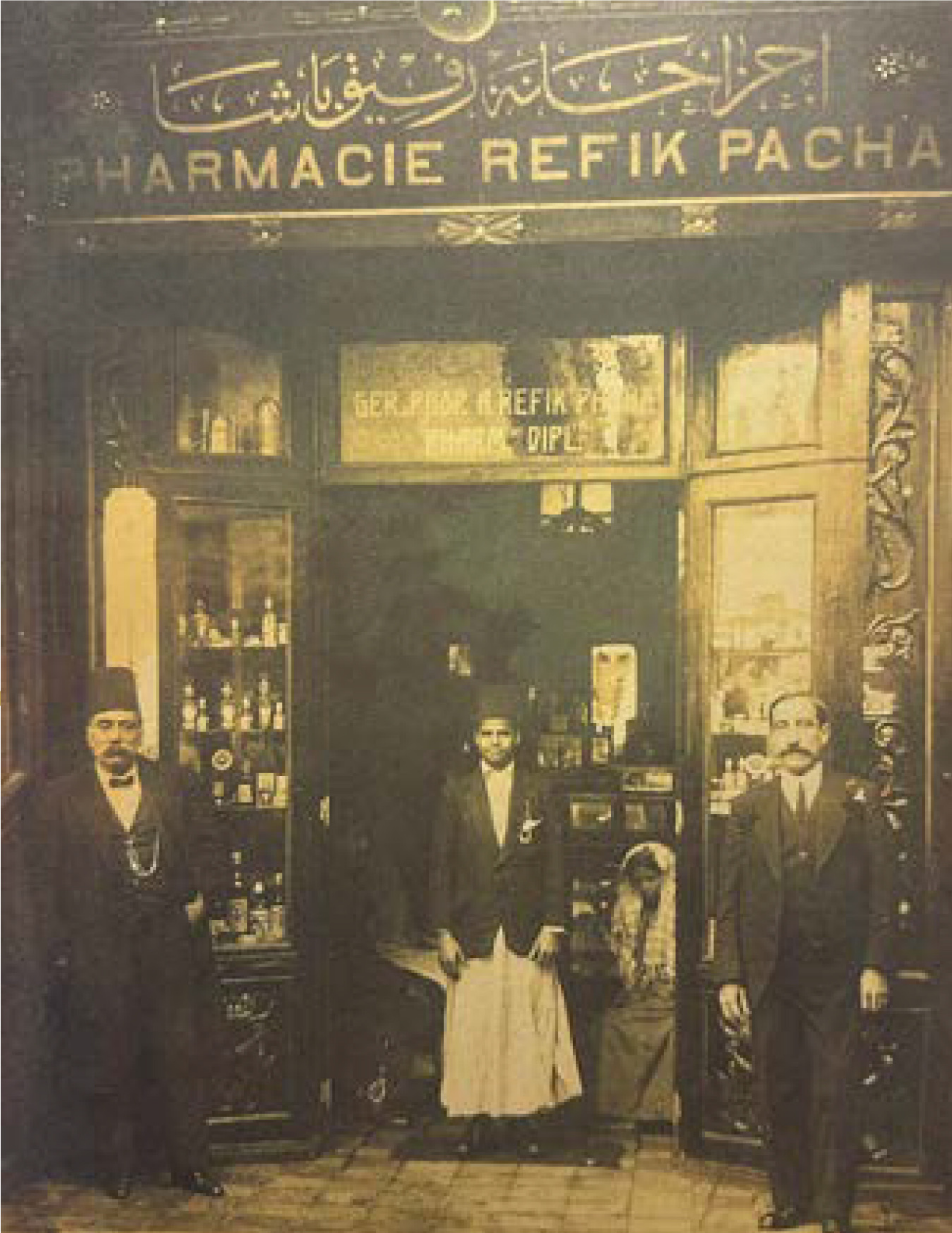
İslâm dünyasına taşınarak sürdürülen farmakoloji geleneği Selçuklular ve Osmanlılar tarafından devralınarak geliştirilmiştir. Anadolu'daki Gevher Nesibe Hatun Dârüşşifâsı gibi erken dönem sağlık kurumlarında hekimlerin yanı sıra, tedaviye yardımcı olan eczacılar da görev yapmıştır. Osmanlı dârüşşifâlarında ise "dârü'l-akâkîr" adı verilen özel eczanelerde ilaçlar hazırlanır, buradan İstanbul'daki diğer hastanelere de ilaç temin edilirdi. Bu kurumlarda ilaç yapımı için özel ocaklar, ilaçların saklandığı kilerler bulunur ve hastalara ilaçlar ücretsiz olarak verilirdi.

Osmanlı'da modern eczacılığın bağımsız bir meslek olarak kurumsallaşması ise ancak 19. yüz-

Enver Beşinci

Araştırmacı
Koleksiyoner

Eczacı Refik Paşa Eczâhânesi

Osmanlı'da ilk eczaneler olan "eczacı dükkânları" 18. yüzyılın ortalarından itibaren açılmaya başlamıştır. Bilinen ilk eczane, 1757 yılında Bahçekapı semtindeki "İki Kapılı Eczâhâne"dir. @İcâzetten Diplomaya Enver Beşinci Arşivi

yılın ortalarında, Batı tarzı tıp eğitiminin başlamasıyla mümkün olmuştur. Bu süreç, geleneksel aktar ve hekim pratiklerinden farklı olarak, bilimsel temelli bir eczacılık anlayışını da beraberinde getirecektir.

Osmanlı'da modern eczacılık eğitimi

19. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti, Batı tıbbıyla temasını güçlendirmek ve sağlık sistemini modernize etmek amacıyla yeni kurumlar kurmaya başladı. İlk adım, 1827 yılında açılan Tıbhâne-i Âmire ile atıldı. Bu kurum kısa süre sonra Cerrahhâne-i Âmire adı verilen cerrahlik okuluyla desteklendi. 1839'da gerçekleştirilen kapsamlı reformla her iki kurum birleştirildi ve "Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne" adıyla tek bir çatı altında toplandı.

Mekteb-i Tıbbiye'nin kuruluş amacı yalnızca hekim yetiştirmekti. Ancak uygulamada doktorlar hem hastaları

tedavi ediyor hem de onların ilaçlarını kendileri hazırlıyordu. Eğitim dili Fransızcaydı ve müfredat büyük ölçüde Paris Tıp Fakültesi örnek alınarak düzenlenmişti. Bu durum, hekimlik eğitiminin yanı sıra eczacılık eğitiminin de Fransız etkisi altında gelişmesine yol açtı.

Bu ihtiyaç doğrultusunda, 14 Mayıs 1839 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye bünyesinde "Eczacı Sınıfı" açıldı. İlk aşamada yalnızca yedi öğrenciyle başlanan eğitim programında yabancı dil öğrenimi ön plandaydı. Daha sonra analitik kimya, deneysel fizik, farmasi ve botanik gibi derslerle desteklenen iki yıllık bir eğitim süreci öngörüldü. Öğrenciler ayrıca ordunun merkez eczanesinde ve Haydarpaşa Hastanesi'nde pratik stajlar yaparak uygulamalı tecrübe kazandılar. Bu eğitim modelinin temelinde, eczacılığı bağımsız bir uzmanlık alanı hâline getirmek yatıyordu. Mezuniyetin ardından verilen icâzetnâmeler, eczacıların Osmanlı topraklarında serbestçe meslek icra etmelerini sağlıyordu. Ancak öğretim dilinin Fransızca olması, Osmanlı eczacılığının uzun yıllar Fransız bilim çevrelerinin etkisi altında kalmasına yol açtı.

Bu sürecin bir diğer dikkat çekici sonucu, mezunların demografik yapısında ortaya çıktı. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, mezun eczacıların büyük bölümü gayrimüslim tebaadan oluşuyordu. 1899 yılında mezun olan 206 eczacıdan yalnızca 52'si Müslümandı. Aynı yıllarda İstanbul'daki 252 eczanenin de sadece yedisi Müslüman eczacılar tarafından işletiliyordu.

Osmanlı'da modern eczacılık eğitimi, uzun yıllar boyunca Mekteb-i Tıbbiye bünyesinde sürdü. Nihayet 1909 yılında Eczacı Sınıfı, Dişçi Mektebi ile birleştirilerek Dârülfünûn-ı Osmânî Eczacı ve Dişçi Mektebi adını

21 Ocak 1895 tarihli eczacılık icâzetnâmesinde belirtildiğine göre Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'den mezun olan Tokat doğumlu Ahmed Refik bin Abdullah Efendi kimya, botanik ve tıbbiye müfredatındaki derslere düzenli devam etmiş; yapılan sınavlarda eczacılıkla ilgili konularda bilgi ve becerisini başarıyla ortaya koymuştur. İmtihan meclisi, Sultan II. Abdülhamid'in himayesinde ve devletin ileri gelenlerinin katılımıyla toplanmış, Ahmed Refik Efendi'nin gösterdiği başarıyı resmî olarak tescillemiştir. Bu doğrultuda kendisine, Osmanlı topraklarının her yerinde eczacılık yapabilme yetkisi ve üstatlık unvanı verilmiştir. @ *İcâzetten Diplomaya Enver Beşinci Arşivi*

Eczacılarla ilgili ilk nizamnâme 1853 yılında çıkartılmış ve bunu diğer nizamnâmeler izlemiştir. Nizamnâme-i Eczâciyân, Meclis-i Tıbbiye-i Şâhâne tarafından hazırlanıp 1853 yılında yayınlanmıştır. Üç dilde (Osmanlıca, Fransızca ve İtalyanca) yayınlanan bu nizamnâmeye göre, eğitimini bitirenlere "Eczacı Ustası" (*Maître en Pharmacie*) yani Üstatlık/ Eczacı İcâzetnâmesi (*Certificat de Maîre*) verilerek ülkenin her yerinde mesleklerini icra etme imkânı sunuluyordu. Eczacılar, Selçuklu ve Osmanlı geleneğinin bir devamı olarak aldıkları bu icâzetnâme ile eczacı dükkânı açma, ilaç yapma ve satma yetkisi de elde ediyorlardı.

Ayrıca, 1840 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şâhâne bünyesinde Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye adıyla bir Tıp Meclisi kurularak Hekimbaşı'nın bazı görevleri bu meclise devredilmişti. Bu meclis 1861 tarihinde toplanarak, "Tabâbet-i Belediye İcrasına Dair Nizamnâme" ile "Beledî İspençiyarlık San'atının İcrasına Dair Nizamnâme" gibi halk sağlığı, hekimlik ve eczacılık uygulamaları ile ilgili iki önemli yönetmelik hazırlamıştır. Bu nizamnâmeler ile Osmanlı Devleti dâhilinde hekimlik veya eczacılık yapabilmek için bir tıp mektebinden imtihan sonucu Ustalık İcâzetnâmesi kazanmış olmak şartıyla önceki uygulamalar pekiştirilmiş ve resmî mevzuatla tıp, eczacılık tahsilinde mezuniyet belgesi olarak yukarıda örneğini verdiğimiz "Eczacı İcâzeti" alma zorunluluğu getirilmiştir.

aldı. 1933 yılında yapılan İstanbul Üniversitesi reformuyla ise bu iki alan birbirinden ayrıldı; Eczacılık Okulu Fen Fakültesi'ne bağlanarak yoluna bağımsız bir kurum olarak devam etti.

Eczacılıkta sanayileşme ve dönüşüm

19. yüzyılın ortalarına kadar eczacılık, hekimlerin veya aktarların hastalara özgü ilaç hazırlaması esasına dayanıyordu. Her reçete, hastanın durumuna göre özel olarak formüle ediliyor, her ilaç neredeyse el işçiliğiyle üretiliyordu. Ancak bu geleneksel yapı, sanayileşmenin etkisiyle sarsılmaya başladı.

Özellikle Avrupa'da başlayan hazır ilaç üretimi, bireysel ilaç yapımının yerini almaya başladı. Bu gelişme kısa sürede Osmanlı topraklarına da yansıdı. 1830'lu yıllardan itibaren Beyoğlu/Pera'da bazı eczanelerin kendi laboratuvarlarında ilaç üretimine geçtiği görülür. İngiliz eczacı Noel Canzuch, 1833 yılında açtığı eczanesinde 25 çeşit ilacı üretip satışa sunarak bu alandaki öncülerden biri oldu. Burhan Baytop, bu girişimi Osmanlı'da ilaç sanayisinin başlangıç noktası olarak kabul eder.

İlk zamanlarda bu üretimler küçük ölçekliydi. 1848 yılında İstanbul'da yayınlanan *Journal de Constantinople* gazetesinin 65. sayısında, yaklaşık on beş kadar hazır ilacın ilân edilmesi, piyasadaki çeşitliliğin henüz sınırlı olduğunu göstermektedir. Ancak 19. yüzyıl sonlarına doğru, hazır ilaçların sayısında büyük bir artış yaşandı. İzmit'te bir eczanede çıraklık yapan Aleksan Bulut'un hatıralarında, 1890'larda mevcut hazır ilaç sayısının beş-altı civarında olduğu, 1900'lere gelindiğinde ise bu rakamın 100-120'ye ulaştığı belirtilmektedir.

Bu dönemde ilaç üretimi ve eczane sahipliği, büyük ölçüde gayrimüslimlerin elindeydi. Müslüman eczacılar oldukça az sayıdaydı. 1880 yılında Hamdi Efendi, Zeyrek'te açtığı

1

2

3

Görsel 1: Tıbbî ilaç imalatı (müstahzar) ile ilgili ruhsatnâme (ticarete çıkartma izni), 1840 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şâhâne bünyesinde kurulmuş olan Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye'nin onayı ile veriliyordu. 184 yıl önce, Osmanlı Devleti'nde tıbbî imalat ruhsatı almak için uygulanan işlemler aşağıda görülen belgede olduğu gibi bugün de çok az bir değişiklikle uygulanmaktadır. (Belge, 1948 yılında Edirne'de Şifa Eczanesi sahibi Eczacı-Kimyager Fazıl Soysal tarafından Bebi - Diyarin Komprime adlı ilacın kendi laboratuvarlarında imal edilip satılması için Sihhat ve İçtimâî Muavenet Vekâleti tarafından verilmiş ruhsatnamedir. @ *İcâzetten Diplomaya Enver Beşinci Arşivi* **Görsel 2:** Edhem Pertev Eczâhânesi'nin ay-yıldız motifli cam kül tablası. Kül tablasının bir yüzünde, "Avrupa'nın bilcümle sergilerde altın ve gümüş madalyalarla mazhar-ı takdir olunmuştur" yazmaktadır. Diğer yüzlerinde eczanenin ürettiği ürünlerin ismi ve açıklamaları yer alıyor. @ *İcâzetten Diplomaya Enver Beşinci Arşivi* **Görsel 3:** Aşı ve ilaç üretim tesisi. 1948'de Fransa'da (Seinfeld) kurulan ve dünyanın 125 ülkesine sevkiyat yapan aşı ve ilaç fabrikası, özellikle Mağrip ülkeleri ve Sahraaltı Afrika ülkelerindeki hastanelere antibiyotikler ve liyofilize (aşı, protein gibi ısıya dayanıksız maddelerin kuru hâlde elde edilmelerine imkân verir) enjekte üretimi yapıyor. @ *İcâzetten Diplomaya Enver Beşinci Arşivi*

"Eczâhâne-i Hamdi" ile hem ilaç üretimine girişmiş hem de Müslümanlar arasında bu alanda bir öncülük örneği sergilemiştir. Ancak dönemin gazetelerinde Hamdi Efendi'nin konumu, "kurtlar arasında küçük bir kuzu" benzetmesiyle tarif edilecek kadar istisnai bir durumdaydı.

Hazır ilaçların yaygınlaşması, eczacılık mesleğinde de yapısal bir değişimi beraberinde getirdi. Artık eczacının temel görevi yalnızca ilaç hazırlamak değil, hazır ilaçları tedarik edip satışını yapmak hâline gelmişti. Bu değişim, meslek terimlerinde de kendisini gösterdi: Geleneksel laboratuvarlı "eczâhâne" kavramı yerini, modern "eczane" kavramına bıraktı.

Kimlik arayışı: Tarihimize sahip çıkmak

Osmanlı'da modern eczacılığın kurumsal başlangıcı, 14 Mayıs 1839 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye bünyesinde açılan Eczacı Sınıfı ile atılmıştı. Bu tarih, yalnızca bir meslek dalının resmiyet kazanması değil, aynı zamanda eczacılıkta bilimsel eğitim anlayışının benimsenmesi açısından da bir dönüm noktasıydı.

Türkiye'de uzun yıllar boyunca, eczacılık mesleğinin bu kurumsal başlangıcı anısına 14 Mayıs, "Eczacılık Günü" olarak kutlandı. Ancak 2009 yılında İstanbul'da düzenlenen Dünya Eczacılık Kongresi'nde alınan bir kararla, tüm dünyada Eczacılık Günü'nün 25 Eylül tarihinde kutlanması önerildi. Türkiye de bu uyum kararını benimseyerek, 14 Mayıs'ı bırakıp 25 Eylül'e geçti.

Bu değişim, meslek tarihimize ait özgün bir hafızanın küresel standartlara uyum gerekçesiyle geri plana itilmesi anlamına geliyordu. Eczacılık gibi köklü bir geçmişe sahip bir meslek dalı için, kökenlere sadakat ile evrensel uyum arasında bir denge kurmak her zaman kolay değildir. Ancak geçmişin değerini bilmeden geleceğe sağlam adımlarla yürümek de mümkün değildir.

Bugün, eczacılığın bilim, emek ve insan sağlığına adanmış bu köklü geleneğini korumak; geleceğe ancak geçmişimize sadakatle yürüyerek ulaşabileceğimizi unutmadan ilerlemek her zamankinden daha önemlidir.

Kaynakça:

Altıntaş, Ayten, "Osmanlı'da Eczacılıkla Uğraşan Bir Diğer Meslek Cerrahlık", *Tıp Tarihi Araştırmaları*

12, S.1, İstanbul, 2004.

_____, "Eğir ve Tutya'dan İlaç Olarak Anadolu'daki Yeri", *Lokman Hekim* 10-11, 2013.

Atuf, Nafi, *Türkiye Maarif Tarihi*, Muallim Ahmet Halim Kitaphanesi, Milliyet Matbaası, 1930.

Al-Hassani, T. S. Salim, *1001 İcat Dünyamızda İslam Mirası*, İstanbul, 2010.

Baytop, Turan, *Eczahane'den Eczane'ye*, İstanbul: Bayer İlaç, 2006.

_____, *Laboratuvar'dan Fabrikaya, Türkiye'de İlaç Sanayii (1833-1954)*, Bayer 1997. –

_____, "İstanbul Tıbbiye Mektepleri Tarafından Verilen Tastiknâme, Mezuniyet Tezkiresi ve İcâzetnameler", *IV. Türk Eczacılık Tarihi Sempozyumu*, İstanbul, 1998.

Beşinci, Enver, *İcâzetli Hekim Diplomalı Doktor*, İstanbul: Tk Yayınları, 2024.

_____, *Osmanlıdan Günümüze İcâzetten Diplomaya*, İstanbul: İBB Kültür AŞ Yayınları, İstanbul: 2019.

Dölen, Emre, *Eczacı Mektebi (1909-1933)*, Türk Eczacıları Birliği Yayınları, Ankara, 2020.

_____, "Eczacı Mektebi", *Maarif Ansiklopedisi*, 2025.

Ergin, Osman. *Türk Maarif Tarihi*, C.1-2, İstanbul: Eser Matbaası, 1977.

Nasr, Seyyid Hüseyin. *İslâm ve Bilim*, İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2006.

Straus, E. W; Straus, Alex, *Tıbbi Mucizeler: Tıp Tarihinde Yaşamı Değiştiren 100 Gelişme*, çev. Nurcihan Durmuş, İstanbul: Domingo, 2009.

Türkiye İlaç Sanayi Sektör Raporu, TOBB Yayın Sıra No: 2008/76.

Türkiye İlaç Sektörü Raporu 2024, Araştırmacı İlaç Firmaları Derneği (AİFD).

Tokat, Mahmut, "Osmanlıdan Günümüze Eczane Sayısının Sınırlandırılması Meselesi", *Medipol Tıp Tarihi*, Sonbahar, 2012.

Terzioğlu, Arslan, *Türk İslâm Hastaneleri ve Tababetin Avrupa'da Tıbbi Rönesansı Etkilemesinden Türk Tıbbının Batılılaşmasına*, İstanbul: Hipokrat Basım Yayım, 1992.

Uslu, Seza Sinanlar, "Eğitimde Modernleşmenin İlk Adımı: Galatasaray Tıbbiyesi", *Bati'ya Açılan Pencere, Galatasaray Lisesi'nin 150. Yılı*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2018.

Ülman, Yeşil Işıl, *Galatasaray Tıbbiyesi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.